

The role of Chingiz Aitmatov's work in the literature of Turkic peoples

Nargiza TOIROVA ¹

Fergana State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2024

Received in revised form

10 October 2024

Accepted 25 October 2024

Available online

15 November 2024

Keywords:

Chinghiz Aitmatov,
literature of the Turkic
peoples,
national values,
humanity,
artistic skill,
literary heritage,
universal ideas.

ABSTRACT

Chinghiz Aitmatov's work occupies a special role in the literature of the Turkic peoples. His works highlight the issues of humanity, moral values, and the preservation of national identity with high artistic skill. Aitmatov's heroes, reflecting the history, culture, and traditions of the Turkic peoples, also address universal human problems. This article analyzes the writer's contribution to the literature of the Turkic peoples, the harmony of national and universal ideas in his works.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss6-pp253-257>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Turkiy xalqlar adabiyotida Chingiz Aytmatov ijodi o'rni

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

Chingiz Aytmatov,
turkiy xalqlar adabiyoti,
milliy qadriyatlar,
insoniylik,
badiiy mahorat,
adabiy meros,
umuminsoniy g'oyalar.

Chingiz Aytmatov ijodi turkiy xalqlar adabiyotida alohida o'rin tutadi. Uning asarlari insoniylik, axloqiy qadriyatlar va milliy o'zlikni saqlash masalalarini yuksak badiiy mahorat bilan yoritadi. Aytmatovning qahramonlari turkiy xalqlarning tarixi, madaniyati va urf-odatlarini aks ettirgan holda, umuminsoniy muammolarga ham murojaat qiladi. Ushbu maqolada yozuvchining turkiy xalqlar adabiyotiga qo'shgan hissasi, uning asarlarida milliy va umuminsoniy g'oyalar uyg'unligi tahlil qilinadi.

¹ PhD, Associate Professor, Faculty of English Language and Literature, Ferghana State University.
E-mail: nargizatoirova@gmail.com

Роль творчества Чингиза Айтматова в литературе тюркских народов

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Чингиз Айтматов,
литература тюркских
народов,
национальные ценности,
гуманизм,
художественное
мастерство,
литературное наследие,
общечеловеческие идеи.

Творчество Чингиза Айтматова занимает особое место в литературе тюркских народов. В его произведениях с высоким художественным мастерством поднимаются вопросы гуманизма, нравственных ценностей, сохранения национальной идентичности. Герои Айтматова, отражая историю, культуру и традиции тюркских народов, обращаются и к общечеловеческим проблемам. В статье анализируется вклад писателя в литературу тюркских народов, гармония национальных и общечеловеческих идей в его произведениях.

Chingiz To'raqulovich Aytmatov 1928 yil, 12 dekabrda Qirg'izistonning Talas vodiysi Shakar ovulida ma'rifatli oilada tug'ildi. Uning otasi To'raqul Aytmatov ziyoli shaxs bo'lib, davlat arbobi va olim edi. Onasi Nagima Xazieva mahalliy teatrdagi aktrisa bo'lgan. Yosh Chingiz dastlab rus-tuzem maktabida, so'ng qirg'iz maktabida o'qidi. 1937 yildagi qatag'on ularning oilasini ham chetlab o'tmadi. Otasi To'raqul Aytmatovga "xalq dushmani" degan ayb qo'yilib, qatag'on qilindi. Xuddi shu vaqtlarda bo'lg'usi yozuvchi insoniy g'urur o'gitini oldi. "Kimning o'g'lisani?" degan savolga buvisi boshini quyi solmasdan, odamlarning ko'ziga tik qarab otasining ismini aytishga undadi. Ushbu hayot darsi uning hayot yo'riqnomasiga, keyinroq ijod tamoyiliga aylandi.

Urush yillarida oltinchi sinfni tugatgach, u Shakar ovulida kotiblik qildi, soliq agenti, traktorchilar brigadasida hisobchi bo'lib ishladi. Chingiz Aytmatov Jambuldagi zooveterinariya texnikumida o'qidi, so'ng qishloq xo'jalik institutining zootexnika fakultetida tahsilni davom ettirdi. Talabalik yillarida respublika matbuotida kichik xabarlar, lavhalar, ocherk va maqolalar yozib chop ettirdi. Xuddi shu yillarda filologiya sohasi bo'yicha ilmiy izlanishlarini boshladi. Uning "Asliyatdan uzoq tarjimalar", "Qirg'iz tilining atamashunosligi haqida" kabi ilmiy maqolalari yaratildi. U qishloq xo'jaligi institutini bitirgach, shu soha bo'yicha 1956 yilgacha ishladi. Badiiy adabiyotga bo'lgan oshuftalik uni Moskvadagi ikki yillik adabiyot institutiga yetakhladi.

Chingiz Aytmatov "Pravda" gazetasining Qirg'izistondagi muxbiri, "Literaturniy Kirgizistan" jurnalining redaktori, Qirg'iziston yozuvchilar uyushmasining raisi, "Inostrannaya literatura" jurnalining muharriri, Rossiyaning Lyuksemburg davlatidagi elchisi, "Issiqko'l forumi"ning boshlig'i, Qirg'iziston kinematografchilar uyushmasi boshqaruvining raisi, "Turkiston umumiy uyimiz" deb nomlangan Markaziy Osiyo ijodkorlari tashkilotining boshlig'i kabi vazifalarda faoliyat olib bordi.

1990—1994 yillarda sobiq ittifoq va Rossiyaning Benilyuksdagi elchisi, 2008 yilning martiga qadar Qirg'izistonning Fransiya, Belgiya, Lyuksemburg, Niderlandiyadagi elchisi bo'lib ishladi. 2006 yilda "Asr dastxati" kitobining nashrida ishtirok etdi. Aytmatovning "Tog' va cho'l qissalari" turkumiga kirgan asarlari yuksak baholandi. Aytmatovning "Oqkema" (1970) qissasida insoniy go'zallik, ezgulik va hayot ziddiyatlari, ekologiya muammolari teran tadqiq etiladi. "Oq kema" kinofilmi ham asar kabi shuhrat qozondi. "Dengiz yoqalab chopayotgan olapar" (1977) qissasida muhim ma'naviy

masalalar, sho'ro davridagi hayotning mash'um manzaralari o'z ifodasini topgan. "Asrga tatigulik kun" (1980), "Qiyomat" (1986), "Kassandra tamg'asi" (1990) romanlarida zamonamizning umuminsoniy tomonlari, ona Sayyoramizning taqdiri, kuchli falsafiy, axloqiy va ijtimoiy muammolar ko'tarilgan. O'tmishini unutgan, hissiz, hamma narsaga loqayd, itoat-u, buyruqni bajarishdan boshqa narsani bilmaydigan, tuyg'u, noziq hissiyotlari so'ngan manqurt obrazi tasviri Aytmatov ijodining muhim qirralaridan biri bo'ldi [1].

Asar qahramonlarining hayoti shu tarzda kechib borar edi. Sultonmurot, ukasi Ajimirot va onasi otasini urushdan qaytib kelishiga umid qilishar va qattiq ishonishar edi, oilaning yumushlari esa uning o'zida va onasida edi. U tengdoshlariga nisbatan ancha baquvvat va jasur edi. Yozuvchi ta'rifida esa "Agar otasi urushdan eson-omon qaytib kelsa, mayli, uniki, faqat Ajimurotniki bo'la qolsin. Mayli, u Ajimurotni qo'llaridan, yelkasidan tushirmasin. Faqat kelsa bo'ldi. Ishqilib, nima bo'lsa ham u bilan eson-omon yuz ko'rishsin. Unga, Sultonmurotga ana shu baxtning o'zi yetarli. Otasi qaytsa bo'lgani". Afsuski, bu kutish o'z samarasini bermadi.

Bundan yashqari kitobda "Birinchi muallim" qissasi ham mavjud bo'lib, bir insonning chekka bir qishloqda o'g'il bolalarning va qizlarning ta'lim olishi uchun qilgan fidoiylklarini yoritib beradi. Quyida qissadan parcha, "Aytganiday, Duyshen bilganlarini ayamasdan, sabr-toqat bilan bizga ta'lim bera boshladi. Har birimizning yonimizga kelib qalam ushlashni o'rgatib bo'lgandan keyin, biz eshitmagan gaplarni zo'r ishtiyoq bilan tushuntirib, qulog'imizga quyib bordi. Hozir ham o'ylab turib, yozilgan narsani o'zi zo'rg'a hijjalab o'qiydigan bu chalasavod yigitning shunday buyuk ishga bel bog'laganiga hayron qolaman, axir uning qo'lida bironta darslik, hatto oddiy alifbe kitob ham yo'q edi-da! Otabuvalari, yetti pushti xat-savodsiz o'tib kelgan bolalarni o'qitish oson gap deysizmi! Duyshenning na dars programmasi va na metodikadan xabari bor edi. Dunyoda bunday narsalar borligini bilmasdi ham"... Qahramonimiz Dyushen bolalarga nafaqat ilmini ulashar balki, ularning taqdiri uchun ham o'zini ma'sul deb hisoblar edi. Oltinoyning esa hayotini butkul o'zgartirishga, uni ulkan zafarlarga ega bo'lishiga o'zini hissasini qo'shgan inson edi.

Chingiz Aytmatovning "Asrga tatigulik kun" romani asari 1980 yilda "Noviy mir" jurnalida e'lon qilindi. Asar Frunzeda kitob holida bosilib chiqdi. 1981 yilda Moskvada "Molodaya gvardiya" nashriyotida "Bo'ronli bekat" sarlavhasi bilan chop etildi. Roman haqida jamoatchilikda yaxshi fikrlar, taqrizlar paydo bo'ldi, asar hozirgi romanchilikning eng sara namunasi sifatida e'tirof etildi. Asarga yozilgan so'zboshida yozuvchining quyidagi so'zlari berilgan: "Ma'lumki, mehnatga muhabbat inson qadr-qimmatini belgilovchi zaruriy me'yorlardan biridir. Shu ma'noda Yedigey Jongeldin chin ma'noda haqiqiy mehnatkashdir. Zamin shundaylar tufayli barqarordir. U o'z davri bilan mustahkam bog'langan deb o'ylayman. Uning mohiyati shundaki, u o'z davrining farzandi. Shuning uchun ham romanda tilga olingan muammolarga murojaat etar ekanman, kechagi jangchining, bugungi temir yo'l ishchisining taqdiri orqali dunyoni ko'rish men uchun muhim edi. Men qo'limdan kelganicha shunga intildim". Asar voqealari Sario'zak cho'lidan o'tgan poezd yo'li atrofidagi besh-olti xo'jalik oila kishilari hayoti bilan bog'lanadi. Biroq, ularning sarguzashtlari asnosida butun bir millatning taqdiri, kelajagi haqida bong uriladi, insoniyat va tabiatda ro'y berayotgan ofatlar haqida bong uriladi. Poezd stantsiyasi yaqinida kosmodrom joylashgan bo'lib, bu yerdan ikki kosmonavt fazoga uchirilgan edi. Ular o'zga sayyoradan hayot signalini olishgach, u yerga qo'nishadi va yerdagidan

o'zgacharoq, urush va inqirozlarsiz, yovuzliklarsiz sayyora mavjudligini ko'rishadi va yerga qaytib kelishmaydi. Shu vaqtda Yedigeyning yaqin do'sti Qozongap vafot etadi. Uning vasiyati o'limidan keyin Ona Bayit qabristonidan makon topish edi. Ona Bayit qabristoniga esa kosmodrom qurilgan edi. Biroq Yedigey qancha urinmasin kosmodrom boshlig'i va qorovul Qozongapni u yerga dafn etishga ko'nmaydi. Bir kunlik dafn marosimi ichida Yedigey bir asrlik millat taqdiri va tarixini ko'z o'ngidan o'tkazadi. U do'stining vasiyatini bajarolmay poezd yo'lidagi kimsasiz joyga uni ko'madi. Qabriston va kosmodrom yozuvchi anglatmoqchi bo'lgan tarix va bugungi kunning to'qnashuvi ramzi sifatida talqin etilgan. Romandagi Yedigey inson hayotda yashashni o'rgansa, u inqirozga yuz tutmaydi, degan fikrda bo'ladi. Uningcha, o'tmish haqidagi xotiralarni unutgan inson faqat bugungi kun bilangina yashaydi. Asarda markaziy o'rinda turuvchi muammolardan biri ham tarixiy xotiradir.

Ona Bayit qabristonining o'z tarixi bor. Rivoyatga ko'ra, o'tgan zamonlarda Sario'zakni bosib olgan jungjanglar asrga tushgan jangchilarga nisbatan behad shafqatsizlik qilar ekanlar. Ular kezi kelib bunday tutqunlarni qo'shni o'lkalarga qul qilib sotib yuborishar ekan. Bu esa tutqunning omadi kelgani hisoblanar ekan. Chunki sotib yuborilgan qul ertami-kechmi, bir kun o'z vataniga qochib ketishi mumkin ekan-da. Jungjanglarning qo'l ostida tutqun bo'lib qolganlarning esa sho'ri qurir ekan. Ular mahkumning boshiga teri qalpoq tortish yo'li bilan dahshatli bir tarzda qiynab, uning xotirasini yo'qotar ekanlar. Odatda bunday jazoga jangda asir tushgan yosh yigitlar giriftor bo'lishardi. Avvaliga jungjanglar tutqunning sochini dastlab o'ngidan, so'ngra teskarisidan taqir qirib gashlashadi. Sartaroshlik marosimi tugagach, jungjanglarning chapdast qassoblari kattakon bir tuyani so'yib, terisini shila boshlaydilar. Ular birinchi navbatda, eng qalin va eng og'ir bo'lgan bo'yin terisini ajratib bo'laklarga bo'lishar, hovuri chiqib turgan yopishqoq terini shu zahotiyoq hozirda suzuvchilar kiyadigan qalpoqcha singari, tutqunning yangi qirilgan taqir boshiga kiygizib qo'yishardi. Mana shu — teri qoplash deyiladi. Bunday qiynoqqa duchor etilgan qul yo dahshatli azoblarga bardosh berolmay o'lib ketar, yo xotirasidan umrbod mahrum etilib, o'tmishini eslay olmaydigan qulga — manqurtga aylanib qolar edi.

Chingiz Aytmatov 1963 yilda laureat bo'ldi, uch marta (1968, 1977, 1983) davlat mukofoti bilan taqdirlandi, Qirg'iziston xalq yozuvchisi, mehnat qahramoni (1978) unvonini oldi, Oliy sovet deputati, Qirg'iziston Markaziy qo'mitasining a'zosi, Osiyo va Afrika mamlakatlari birdamligi bo'yicha qo'mita rahbari sifatida faoliyat olib bordi.

Chingiz Aytmatovning adabiyotga bo'lgan muhabbati dastlab oilasida shakllangan. Uning buvisi yosh Chingizga xalq ertaklari, qo'shiq va dostonlarini aytib berguvchi ayol bo'lgan. Ijod olamiga u 1950-yillarda kirib keldi. Institutda o'qib yurgan kezlari u ilk hikoyalarini yoza boshladi va matbuotda e'lon qilindi. Uning ilk asari "Gazetafurush Dzyudo" hikoyasi edi. Birin-ketin "Hoshim", "Sepoyachi", "Oq yomg'ir", "Bo'tako'z", "Baydamtol daryosida", "Og'ir kechik" hamda "Yuzma-yuz" hikoyalari yozildi. 1958-yilda yozuvchining ilk kitobi "Yuzma-yuz" nashr etildi.

Yozuvchini dunyoga tanitgan asari "Jamila" qissasi edi. Uning iste'dodini hatto tanqidchilar ham yuqori baholagan edilar. Qissa 1958 yilda chop etildi. Ikki yil davomida jahonning 30 dan ortiq tillariga tarjima qilindi, frantsuz yozuvchisi Lui Aragon uni frantsuz tiliga tarjima qildi va asarga so'zboshi yozib, unga yuksak baho berdi, "muhabbat haqida yozilgan dunyodagi eng ajoyib qissa" deb atadi. Qissadagi voqealar jahon urushi davrida ro'y beradi. Urushdan oyog'i yaralanib qaytgan Doniyor hamda eri urushga ketgan

Jamilaning chin muhabbati qissada hikoya qilinadi. Qissa bosh qahramonlarining sof ko'ngilligi, mehnatkashligi va insoniyligi kitobxonni befarq qoldirmaydi. Ularning muhabbati oldida har qanday eski urf-odatlar, turmush qiyinchiliklari, turli to'siqlar arzimasi ekanligi mahorat bilan ko'rsatib berilgan [3].

Asarning shuhrat qozonish sabablaridan biri unda erkak va ayol muhabbati tasvirlangani uchun emas, balki inson hayotining mazmuni masalasi markazga qo'yilganidir "Oq kema" qissasi bolalik olami haqidagi fojeiy ruhdagi asardir. Bu asar 1970-yillarda yaratilgan yozuvchining eng yaxshi qissalaridan biri hisoblanadi. Yozuvchi dastlabki asarlarini qirg'iz tilida yozib so'ng rus tiliga o'g'irgan bo'lsa, "Oq kema" qissasidan so'ng asarlarni rus tilida yozib keyin qirg'iz tiliga tarjima qiladigan bo'ldi. Rus tilini erkin bilishi yozuvchining nafaqat keng muxlislar ommasining e'tiboriga tushish va millionlab kishilarning muhabbatiga sazovor bo'lish imkonini berdi, balki rus zamonaviy klassik yozuvchilari qatoridan munosib o'rin egallashiga omil bo'ldi. Chingiz Aytmatovning sara asarlari hozirgi jahon klassik adabiyotining uzviy bir bo'lagi hisoblanadi [2]. Bu asarlar uslubi va janri jihatidan o'zaro farqlanadi, biroq umumiy jihati shundaki, kitobxon vaqti vaqti bilan uni qayta o'qishni istaydi va bundan qoniqish hosil qiladi. Yozuvchi asarlarining o'ziga xos psixologizmi kitobxonda kuchli hissiy munosabat uyg'otadiki, bu his-tuyg'ular jamiyatda mavjud ma'naviy mezonlarga tayanadi.

Chingiz Aytmatov asarlarida inson va tabiat bilan bog'liq juda ko'p muammolar qamrab olingan. Bu asarlar o'zganing dardi uchun qayg'urish, atrofdagilarga shafqatli bo'lish, loqayd bo'lmaslik va qo'ldan kelgancha yordam berishga intilish tuyg'ularini o'stiradi. Shu bois bo'lsa kerak, yozuvchining o'zi bu haqda: "Tashvishlanmasam va iztirob tortmasam, izlamasam va to'lqinlanmasam - o'sha kun hayotimdagi eng og'ir kun bo'lar edi", deydi [4].

Chingiz Aytmatov asarlari insonni atrofida bo'layotgan voqea-hodisalarga tiyrak nigoh bilan boqishga, o'z qondoshiga va jonli tabiatga munosabatda shafqatli bo'lishga, ajdodlarga, tarixga ehtirom bilan yondashishga undaydi. Chingiz Aytmatov asarlariga xos bo'lgan xususiyatlardan biri yozuvchi aksariyat asarlarida xalq afsona va rivoyatlari, mifik elementlarni kiritadi. Manqurt haqidagi rivoyat o'tmishini, ajdodlarini, tarixini, demakki, milliy o'zligini yo'qotganlar taqdiri bayonidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aytmatov Ch. (2017). Erta qaytgan turnalar: qissalar va hikoyalar. Toshkent: Yangi asr avlodi.
2. Aytmatov Ch. (2016). Tanlangan asarlar. qissalar. Toshkent: Sharq.
3. Aytmatov Ch., Shoxonov, M (1998). Cho'qqida qolgan ovchining ohi-zori (I-qism). –Toshkent: «Sharq» Nashriyot-Matbaa Konserni Bosh Tahririyati.
4. XX asr o'zbek hikoyasi antologiyasi. (2016). Tahrir hay'ati A.Oripov va boshq. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.